

ՎԼԱԴԻՄԻՐ ՀՈՎՍԵՓՅԱՆ

ՑԵՂԱՄՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՒՐՎԱԿԱՆԸ (ԲԵՐՁՈՐԻ)

ԼԱԶԻՆԻ ՄԻՋԱՆՅՔՈՒՄ

Հոդվածում ցույց է տրվում, որ Ադրբեջանի կողմից, սկսած 2022 թվականի դեկտեմբերի 12-ից առայսօր, կեղծ «Բնապահպանական» պատճառաբանությամբ Ստեփանակերտ-Գորիս մայրուղու Շուշի-Քարին տակ հատվածի փակումը և Հայաստանից Արցախ գնացող էներգակիրների խափանումը նպատակ ունի Արցախի բնակչությանը ենթարկել էթնիկ զտման և հայրենագրվման, իսկ Հայաստանից՝ նորանոր տարածքների զավթման:

Հոդվածում հիմնավորվում է, որ Արցախի Հանրապետությունը փաստացիորեն (դե ֆակտո) իր անկախությունը հռչակել է միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան, սակայն իրավապես (դե յուրե) որևէ մեկի՝ նույնիսկ Հայաստանի Հանրապետության կողմից նրա անկախությունը չի ճանաչվել: Որպես ինքնիշխան պետություն, Արցախն ունի պետականության բոլոր վավերապայմանները՝ դրանից բխող հետևանքներով: Հետևաբար, Արցախի օրենսդրությամբ՝ ընդերքը պետության բացառիկ սեփականությունն է, որի հետ Ադրբեջանը որևէ առնչություն չունի:

Վերջում հոդվածագիրը եզրակացնում է, որ, որքան էլ ոստիսը դաժան ու անմարդկային լինի, հնարավոր չէ գլխատել հայ ժողովրդին: Ամեն դեպքում, օրակարգում հայ ժողովրդի առաջնահերթ ռազմավարական խնդիրը սեփական հողում արցախահայության կյանքի անվտանգության ապահովումն է: Այս պահին որևէ այլ հարց չի կարող կարևոր լինել: Նահանջի տեղ չունենք:

Բանալի բառեր՝ Ստեփանակերտ-Գորիս մայրուղի, Բերձորի միջանցք, եռակողմ հայտարարություն, «Լեռնային Ղարաբաղ» վարչատարածքային միավոր, հանքավայր, թուրանական ծրագիր, քեմալական Թուրքիա, բոլշևիկյան Ռուսաստան, անկախության հանրաքվե:

Արցախի Հանրապետության ժողովրդի համար 2022 թվականի ձմռան ամիսները բուռն իրադարձություններով բավական հագեցված էին:

Դեկտեմբերի 3-ին Բաքուն պաշտոնական հայտարարություն տարածեց, որ Ադրբեջանի Հանրապետության Քելբաջարի շրջանում սկսում են նախնական դիտարկում՝ ուսումնասիրելու օգտակար հանածոների հանքավայրերում ապօրինի շահագործման փաստերը հանրապետության այն տարածքում, որտեղ ժամանակավորապես ռուսական խաղաղապահ զորախումբ է տեղակայված (նկատի է ունեցվել Արցախի Հանրապետության ներկայիս Մարտակերտի շրջանի հյուսիսային մասը): Նույն օրը մի խումբ ադրբեջանցիներ փորձեցին մտնել Մարտակերտի շրջանի Կաշե-

նի հանքավայր, սակայն չի հաջողվել, քանի որ հանքը շահագործող ընկերության անվտանգությունը կանգնեցրել և չի թողել, որ մուտք գործեն հանքի տարածք: Չհասնելով իրենց նպատակին՝ նույն օրը Ստեփանակերտ - Գորիս մայրուղու Շուշի - Քարին տակ հատվածում քաղաքացիական հագուստներով մի խումբ ադրբեջանցիներ կեղծ «բնապահպանական» պատճառաբանությամբ փակեցին Ստեփանակերտ - Գորիս մայրուղին: Ռուսաստանի Դաշնության խաղապահների ավելի քան երեք ժամ տևած բանակցություններից հետո ճանապարհը երկուստեք բացվեց:

2022 թվականի դեկտեմբերի 12-ի առավոտյան դարձյալ մի խումբ ադրբեջանցիներ, նույն պատճառաբանությամբ, Ստեփանակերտ - Գորիս մայրուղու Շուշի - Քարին տակ հատվածում հերթական անգամ փակեցին ճանապարհը, իսկ դեկտեմբերի 13-ին Ադրբեջանը խափանեց Հայաստանից Արցախ գնացող գազի մատակարարումը: Այն վերականգնվեց դեկտեմբերի 16 -ին:

Ադրբեջանական ՋԼՄ-ների փոխանցմամբ՝ ակցիա իրականացնող բնապահպանների պահանջը ռուս խաղաղապահ զորախմբի հրամանատարի հետ հանդիպումն էր, քանի որ նախօրեին նրանց չի հաջողվել մեկնարկել դիտարկումը Մարտակերտի շրջանի Դրմբոնի և Կաշենի հանքավայրերում: Կայացած հանդիպումն որևէ արդյունք չի տվել, և «բնապահպանները» օր-օրի նաև քաղաքական պահանջներ են հնչեցնում՝ կապված Քաշաթաղի (Լաչինի) շրջանում Ադրբեջանի սահմանապահ ծառայության և մաքսային կոմիտեի կետերի տեղադրման, տարածաշրջանից ռուսական խաղաղապահների հեռացման, Սյունիքի մարզի հարավային մասով միջանցքի տրամադրման և այլ հարցերի հետ: Ակնհայտ է, որ «բնապահպանների» վերջնական թիրախը՝ Արցախը հայաթափելուց հետո Սյունիքով (Ջանգեզուր) «միջանցք» տրամադրելու պահանջն է, մեծ հաշվով՝ թուրանական ծրագրի իրականացման միջոցով հայկական պետության վերացումը:

Մեկնաբանելով Լաչինի միջանցքում ստեղծված իրադրությունը՝ ՌԴ ԱԳՆ պաշտոնական ներկայացուցիչ Ս. Ջախարովան դեկտեմբերի 15-ին հայտարարեց, որ այն պայմանավորված է հանքավայրերի շահագործման շուրջ կողմերի տարաձայնություններով: Տարօրինակ այդ մոտեցման կապակցությամբ հետազայում համանման միտք են արտահայտել նաև արտաքին գործերի նախարար Ս. Լավրովը և Կրեմլի խոսնակ Դ. Պեսկովը, ըստ որոնց տարաձայնությունները ծագել են կողմերի, այսինքն՝ Հայաստանի և Ադրբեջանի միջև: Փաստորեն, խաղաղապահ և միջնորդ Ռուսաստանն Արցախի Հանրապետությունը դիտում է (և միշտ էլ դիտել է) որպես բանակցությունների առարկա, այլ՝ ոչ կողմ: Վերջինս 2020 թ. նոյեմբերի 9-ի եռակողմ Հայտարարության մեջ դիտվում է որպես աշխարհագրական տարածք: Այստեղ զարմանալու ոչինչ չկա, և պատահական չէ, որ Ռուսաստանի ղեկավարները, առիթն եղած դեպքում, չեն զլանում հայտարարել, որ Լեռնային Ղարաբաղը գտնվում է Ադրբեջանի սահմաններում: Դեռ ավելին, Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարությունը պարբերաբար հաղորդագրություններ է տարածում, որ ռուս խաղաղապահների պատասխանատվության գոտում խախտումներ չեն արձանագրվել (կարծես ճանապարհի արգելափակումը և Արցախի 120.000 բնակչությանը սովամահ անելը խախտում չի հանդիսանում), և որ

ռուս խաղաղապահների հրամանատարությունը շարունակում է բանակցությունները հայկական և ադրբեջանական կողմերի հետ՝ Ստեփանակերտ - Գորիս ճանապարհի երթևեկությունը վերականգնելու համար:

Դեկտեմբերի 23-ին, Մոսկվայում Ռուսաստանի և Ադրբեջանի արտաքին գործերի նախարարների հանդիպման ժամանակ, Ս. Լավրովը Լաչինի միջանցքի արգելափակման կապակցությամբ առանց վարանելու հայտարարել է, որ «Հանքերը, որոնց մասին խոսք է գնում, շահագործվել են դեռ խորհրդային ժամանակներից: Խորհրդային տարիներին այնտեղ (երբ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը մտնում էր Ադրբեջանի ԽՍՀ կազմի մեջ) կային ձեռնարկություններ (այժմ, ըստ երևույթին, դրանք վերածվել են բիզնեսի): Նրանք դեռ այնտեղ են: Սա ժառանգած խնդրի մի մասն է: Այն կարող է վերջնականապես լուծվել միայն խաղաղության պայմանագիր կնքելով և այս իրավական հարցում վերջակետ դնելով»: Իսկ Ադրբեջանի ԱԳ նախարար Զ. Բայրամովը կրկնել է իր երկրի նախագահի ծեծված խոսքերն այն մասին, որ Ադրբեջանում «Լեռնային Ղարաբաղ» վարչատարածքային միավոր չկա, ուստի տարածաշրջանի հայ բնակչությունը պետք է վերաինտեգրվի Ադրբեջանի հասարակական կյանքի մեջ: Հանդիպման ընթացքում Լավրովը նույնպես գերծ է մնացել «Լեռնային Ղարաբաղ» եզրույթն օգտագործելուց:

Ի դեպ, Հայաստանի պահանջով դեկտեմբերի 21-ին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի նիստում քննարկվել է Հայաստանն Արցախին կապող ճանապարհին ստեղծված իրավիճակը: Միջանցքի վերաբերյալ որևէ բանաձևի ընդունումը տապալվել է չորս երկրների՝ Ալբանիայի, Ռուսաստանի, Արաբական Միացյալ Էմիրաթների և Մեծ Բրիտանիայի Ժխտական պահվածքի շնորհիվ: Ինչպես նախկինում, Ադրբեջանի ներկայացուցիչն այդ նիստում ևս շեշտել է, որ «Լեռնային Ղարաբաղ» կոչվող տարածքն Ադրբեջանի ինքնիշխան տարածքն է, որը ճանաչված է միջազգային մակարդակով:

Բերձորի միջանցքի ապաշրջափակման վերաբերյալ Արցախի Հանրապետության կառավարության 28. 12. 2022 թ. տարածած հայտարարության մեջ մեկ անգամ ևս վերահաստատվել է, որ Արցախում հանքարդյունաբերությունը իրականացվում է միջազգային ամենաբարձր չափանիշներով, որին համապատասխանեցված են նաև ոլորտի՝ օրենսդրությամբ սահմանված կարգավորումները: «Հաշվի առնելով սակայն հարևան երկրի «Էկոակտիվիստների» ստեղծած անառողջ միջավայրն ու միջազգային հանրությանը մոլորեցնելու փորձերը՝ որոշում է կայացվել դիմել միջազգային կազմակերպություններին՝ «Բեյզ Մեթրլս» ընկերության գործունեության հետ կապված միջազգային էկոլոգիական փորձաքննություն իրականացնելու համար»: Ընկերության ղեկավարության հետ համատեղ որոշում է կայացվել ժամանակավորապես դադարեցնել ընկերության հանքավայրի շահագործումը՝ մինչև փորձաքննության ավարտվելը: Մինչև ժամանակ Արցախի Հանրապետության կառավարությունը դիմել է ՄԱԿ - ի համապատասխան կառույցներին և միջազգային մյուս մասնագիտական կազմակերպություններին՝ փորձաքննության իրականացումը սեղմ ժամկետներում կազմակերպելու համար:

Թվում է՝ ամեն ինչ պարզ է, սակայն՝ առաջին հայացքից: Արցախցիներն իրենց կաշվի վրա վաղուց են զգացել Ադրբեջանի հայատյաց քաղաքականությունը և նոր չեն հասկանում, որ հակառակորդն առաջին հերթին ձգտում է Արցախի բնակչությանը ենթարկել էթնիկ զտման և հայրենագրկման, իսկ Հայաստանից՝ նորանոր տարածքների գավթման: Օրինական հարց է ծագում՝ որքանով են հիմնավորված ադրբեջանցիների՝ Արցախի տարածքում գտնվող հանքավայրերի մշտադիտարկման, գույքագրման և շրջակա միջավայրի հետաքննության ու դրանից բխող հաղորդակցության միջոցների վերաբերյալ հարցադրումները, ի՞նչ նպատակներ է հետապնդում Բաքուն, ո՞ւմ է պատկանում Արցախի հողը և նրա ընդերքը, այդ առումով ի՞նչ ծանրակշիռ փաստեր և իրավական ակտեր ունեն թե՛ Արցախը, և թե՛ Ադրբեջանը, որքանով են դրանք հիմնավորված միջազգային իրավունքի տեսանկյունից, միջազգային փաստաթղթերում ի՞նչ է նկատի առնվում «Լեռնային Ղարաբաղ» հասկացության կամ հիմնահարցի տակ: Դիմենք անառարկելի փաստերին:

Պատմական Արցախի տարածքում սփռված տասնյակ քարագիր արձանագրությունները և վանքերում գրված մատյանները վկայում են, որ տարածաշրջանի հողը, անտառները և ջրերը հնուց ի վեր պատկանել են հայկական վանքերին, տաճարներին և եկեղեցիներին, ինչպես նաև երկրի աշխարհիկ տերերին ու նրանց ենթակա գյուղացիներին: Գանձասարի վանքի տաճարի արևմտյան պատի վրա Արցախի ինքնակալ Հասան Ջալալը և նրա Աթաբեկ որդին արձանագրություն են թողել (13-րդ դար), որտեղ սերունդներին ավանդել են՝ թույլ չտալ՝ երկրամասի հողերը մահմեդականների սեփականությունը դառնան¹: Հասան - Ջալալյան տոհմը, կարծես կանխատեսել էր, որ վաչկատուն ցեղերը միշտ դրան են ձգտելու: Ավա՛ղ, այդպես էլ եղավ: Հուսանք, որ չի շարունակվի:

Թուրքական քոչվոր տարրը, դավաճան Մելիք - Շահնագարի օգնությամբ, Արցախական աշխարհի լեռնային մասում բնավորվեց 18-րդ դարի 50-ական թվականներին՝ հիմնադրելով Շուշիի խանությունը: Վերջինիս հիմնադիր Փանահ խան կոչեցյալը չէր միջամտում երկրի հողային խնդիրներին, որովհետև նա իր հետ Արցախի դաշտային մասից անգամ մի թիզ հող չէր բերել, իսկ երկրամասի հողային հարցը կարգավորվել է հայոց վաղեմի սովորություններով: Հենց դրանով պետք է բացատրել, որ Շուշիի խաները և նրանց սպասավորները Լեռնային Արցախի տարածքում անգամ սեփական գերեզմանատեղի չեն ունեցել և հուղարկավորվել են դաշտային բնակավայրերի մոտ: Երկրամասում, միայն 18-րդ դարի 90-ական թվականների աղետալի անցքերը (սով, ժանտախտ, Գանձասարի վանքի կողոպուտը, Դիզակի մելիքի աքսորը, Խաչենի մելիքի սպանությունը, Գյուլիստանի և Վարանդայի մելիքների՝ հպատակների հետ միասին Ղարաբաղից դուրս գալը և Վրաստանում բնակվելը, Աղա-Մահմադ խանի արշավանքները և այլն) առիթ տվեցին Շուշիի Իբրահիմ և Մեհթի կուլի խաներին նենգությամբ իրավունք ձեռք բերել դատարկված հայոց հողերի նկատմամբ և իրենց թուրքալեզու ցեղակիցներին բնակեցնել դրանց մի մասի վրա:

Ռուսական կայսրության անդրկովկասյան արշավանքների արդյունքում 19-րդ

¹ Դիվան հայ վիմագրության, պրակ 5, Երևան, Արցախ, 1982, էջ 40:

դարի սկզբին նվաճվեց նաև Ղարաբաղի խանությունը, որը հիմնականում ներառում էր պատմական Արցախի և Սյունիքի տարածքները: Ցարական Ռուսաստանի և շահական Պարսկաստանի միջև Արցախի Գյուլիստան գավառում 1813 թ. հոկտեմբերի 13-ին կնքված պայմանագրում որևէ խոսք չկա «ազերի» կամ «Ադրբեջան» էթնո-տարածքային եզրույթների մասին: Դրանք Անգլիայի և Թուրքիայի կողմից մոզունվեցին Ղարաբաղը Ռուսաստանին կցվելուց ավելի քան մեկ դար հետո: Այդ տարիներին երկրամասը բազմիցս ենթարկվել է վարչատարածքային փոփոխությունների: Վերջին անգամ նրա հիմնական մասը գտնվում էր Շուշիի գավառի մեջ, որի բնակչության 58,2%-ը հայեր են եղել²:

1917 թ. ռուսական փետրվարյան և հոկտեմբերյան հեղափոխությունները տակնուվրա արեցին կայսրությունը: Այդ դեպքերից զերծ չմնաց նաև Շուշիի գավառը: Երբ բոլշևիկների կողմից կազմալուծվեց կովկասյան ռազմաճակատը, երկրամասը հայտնվեց սովի և մեկուսացման ճիւղերում: Ամենուրեք վխտում էին թուրք-թաթարական հրոսակախմբերը, որոնց նպատակը Արևմտյան Հայաստանի պես հայ ժողովրդի արևելյան հատվածի ոչնչացումն էր:

Թուրանական ծրագրին կուլ չգնալու և անկախությունը վերականգնելու համար հայ ժողովուրդը լարեց իր բոլոր ուժերը: 1918 - 1920 թթ. Լեռնային Ղարաբաղն ինքնուրույն վարչա-քաղաքական միավոր էր հանդիսանում Անդրկովկասում և ուներ իր կառավարությունն ու Ազգային խորհուրդը (պառլամենտը): Երկու տարվա ընթացքում Ղարաբաղի հայության 10 համագումար է հրավիրվել, որոնցում, բացի 7-րդ համագումարից, մերժվել են մուսավաթական Ադրբեջանի հետ առնչություն ունենալու որևէ վարչական ծրագիր: Հատկանշական է, որ անգլիացիները, յոթ ամիս մնալով Ղարաբաղում, բոլոր միջոցներով փորձում էին երկրամասը բռնակցել Ադրբեջանին: Եվ երբ այդ հարցում մերժում ստացան Ղարաբաղի հայության 5-րդ համագումարի կողմից, անգլիական զորքերի հրամանատար Շատելվորտը հայտարարել է. «Ի նկատի ունեցեք, որ ձեր ճանապարհները կարող են փակել, այն ժամանակ դուք որտեղի՞ց մթերք կստանաք, ինչպե՞ս կպահպանեք հաղորդակցությունն արտաքին աշխարհի հետ: Կարող են ձեզ տնտեսապես բոլորոտ հայտարարել, կարո՞ղ եք առանց հացի ապրել: Եվ եթե հուզված, զինված ամբոխը հարձակվի ձեզ վրա, կարո՞ղ եք պաշտպանվել»³: Շատելվորտի այդ դասը, թե ի՞նչ պետք է անել Ղարաբաղի ժողովրդին հպատակեցնելու համար, լավ են յուրացրել այսօրվա թուրք-ազերիները, ինչն էլ ներկայումս փորձարկում են մեր նկատմամբ:

Քեմալական Թուրքիայի և բոլշևիկյան Ռուսաստանի սիրախաղերի արդյունքում Խորհրդային Ադրբեջանը պատմական Արցախի լեռնային մասին տեր դարձավ Ռուսաստանի Կոմունիստական (բոլշևիկյան) կուսակցության (ՌԿ(բ)Կ) Կովկասյան բյուրոյի 1921 թվականի հուլիսի 5-ի կուսակցական որոշման հիման վրա, մի փաստաթուղթ, որը, միջազգային իրավունքի տեսանկյունից, նորմատիվ իրավա-

² Stet'u Центральный Государственный исторический архив СССР, фонд 1268, оп. 1 д. 108, л. 140:

³ Մրամայիս, Ղարաբաղի տագնապը, Երևան, 1993, էջ 18:

կան ակտի ուժ չունեն։ Այդ փաստաթղթի համաձայն՝ Լեոնային Ղարաբաղը թողնվեց Ադրբեջանի սահմաններում՝ տրամադրելով նրան մարզային ինքնավարություն։ Սակայն Ադրբեջանը հապաղեց և նույնիսկ դիմեց ՌԿ(Բ)Կ Կովկասյան բյուրոյի փոխարեն գործող Անդրկովկասյան երկրամասայի կոմիտեին՝ Ղարաբաղին ինքնավարություն տալու հարցը վերանայելու խնդրանքով⁴։ Այն մերժվեց և Անդրերկրկոմի 1923 թ. հունիսի 23-ի որոշմամբ հանձնարարվեց Ադրբեջանի իշխանություններին՝ ստեղծելիք ինքնավար մարզի հռչակագրի մեջ մարզի տարածքի հողի ու ջրի տեր համարել նույն տարածքի հայ բնակչությանը։ Եվ, ահա, Ադրբեջանի Կենտգործկոմի 1923 թ. հուլիսի 7-ի ընդունած հռչակագրի 1-ին կետով շեշտվել է՝ «Լեոնային Ղարաբաղի հայկական մասից կազմել ինքնավար մարզ...», իսկ 3-րդ կետի ծանոթագրությամբ նշվել, որ «բոլոր արոտավայրերը, անասունները, այգիները և հողի ու ջրի փաստական տնօրինությունը պահպանվում է ներկայիս տերերի ձեռքում»⁵։

ԼՂԲՄ-ի իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ առաջին փաստաթուղթը՝ Խորհրդային Ադրբեջանի կողմից 1924 թ. հուլիսի 4-ին ինքնավար մարզին շնորհված «Սահմանադրությունն» էր։ Սահմանադրության երկրորդ բաժնից նկատելի է, որ Լեոնային Ղարաբաղի տարածքը ստեղծվում էր Շուշիի, Ջևանշիրի Կարյազգինոյի և Ղուբաթլուի գավառների՝ սահմանադրության մեջ նշված բնակավայրերից։ Կոյուրին-տարիզմի տեսակետից իր նախադեպը չունեցող այդ ահավոր սահմանադրական նորմը հիմք հանդիսացավ, որպեսզի Բաքվի իշխանությունները որոշեն մարզի սահմանները։ Եվ որոշեցին այնպես, որ 11,5 հազար քառ. կմ տարածք ունեցող պատմական Արցախի նահանգից թողնվեց 4,4 հազար քառ. կմ-ը։ Մարզից կտրեցին դաշտային բերրի հողերը, Արցախի հյուսիսային շրջանները՝ շփման ոչ մի կետ չթողնելով Խորհրդային Հայաստանի հետ։ Ճիշտ է, այդ փաստաթղթում որևէ խոսք չկար ինքնավար մարզի հողերի պատկանելության մասին, սակայն նրա 3-րդ հոդվածն ամրագրել էր, որ Լեոնային Ղարաբաղը մասնակցում է Խորհրդային Ադրբեջանի բոլոր մարմիններում համեմատական չափի սկզբունքով⁶։ Իրավական տեսանկյունից սա մեծ կռվան է և նշանակում է, որ Խորհրդային Ադրբեջանի տարածքում պետական իշխանության կրողներից մեկն էլ Արցախի հայ ժողովուրդն էր։

ԼՂԲՄ-ի իրավական կարգավիճակի վերաբերյալ վերջին փաստաթուղթը «Լեոնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի մասին» Ադր. ԽՍՀ 1981 թ. հունիսի 16 ի օրենքն էր (այսուհետ՝ Օրենք), որը մշակվել էր ԽՍՀՄ 1977 թ. և Ադր. ԽՍՀ 1978 թ. սահմանադրություններին համապատասխան։ Մի քանի խոսք նշված օրենքի մասին։ Վերջինս մշակվել էր ԽՍՀՄ սահմանադրության 86 և 87-րդ հոդվածների դրույթների հիման վրա, որոնց համաձայն՝ ինքնավար մարզը խորհրդային ինքնավարության ձև է, որի մասին օրենքը, ինքնավար մարզի ժողովրդական պատգամավորների խորհրդի ներկայացմամբ, ընդունվում է այն միութենական հանրապետության կողմից, որի կազմում ինքնավար մարզը մտնում էր։ Խոսք չկա, որ ԽՍՀՄ և Ադր. ԽՍՀ

⁴ Sté u Центральный партийный архив института марксизма-ленинизма ЦК КПСС, Ф. 64, оп. 1, д. 86, л. 86:

⁵ Sté u Газета “Бакинский рабочий”, N 151, от 9 июля 1923 года.

⁶ Sté u «Կոմունիստ» թերթ, N 145 (924), էջ 26, Բաքու, 6-ին հուլիսի, 1924 թ.:

սահմանադրություններին համապատասխան՝ ԼՂԻՄ-ը գտնվում էր Ադր. ԽՍՀ - ի կազմում: Միննույն ժամանակ, Օրենքից նկատելի է, որ ինքնավար մարզի կարգավիճակն առաջին հերթին որոշվում էր ԽՍՀ Միության օրենսդրությամբ:

Հատկանշական է Օրենքի 3-րդ հոդվածը, որի համաձայն՝ «ինքնավար մարզի տարածքը չի կարող փոփոխվել առանց ժողովրդական պատգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի խորհրդի համաձայնության»⁷: Իրավաբանորեն դա նշանակում է, որ ԽՍՀՄ շրջանակներում ԼՂԻՄ - ն իր տարածքի նկատմամբ օժտված է եղել այնպիսի գերիշխանությամբ, ինչպիսին ունեցել է իր տարածքի նկատմամբ Խորհրդային Ադրբեջանը՝ ինքնավար մարզի սահմաններից դուրս: Բացի դա, մարզի գերիշխանությունն իր տարածքի նկատմամբ ինչ որ առումով բացարձակ է եղել, քանի որ առանց նրա համաձայնության ինքնավար մարզի սահմանները չէին կարող փոփոխվել: Նույնիսկ միութենական և հանրապետական մարմինները լիազորված չեն եղել ինքնավար մարզի սահմանները փոփոխելու: Այդ իրավունքը պատկանել է միայն ինքնավար մարզի, տվյալ դեպքում՝ Արցախի ժողովրդին: Այդ առումով Օրենքը մանրամասնել է, որ ինքնավար մարզի սահմանների փոփոխումը, շրջանների, քաղաքների, ավանների և մյուս բնակավայրերի անվանումը և վերանվանումը կատարվում է ԽՍՀ Միության և Ադր. ԽՍՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

Ամեն պարագայում ինքնավար մարզի վարչատարածքային հարցերը լուծվել են՝ հաշվի առնելով ինքնավար մարզի համապատասխան պետական մարմինների կարծիքները:

Օրենքում աներկբա շեշտվել է, որ ԽՍՀՄ և Ադր. ԽՍՀ սահմանադրություններին համապատասխան՝ պետական իշխանության բարձրագույն մարմինը՝ ժողովրդական պատգամավորների ԼՂԻՄ Խորհուրդը, Օրենքով իրեն վերապահված լիազորություններն իրականացնում է «իր տարածքում»:

Լիազորությունների մի բնագավառն էլ նախատեսված էր Օրենքի 22-րդ հոդվածով, ըստ որի՝ մարզային խորհուրդը պետական կառավարում և պետական վերահսկողություն է իրականացնում մարզի տարածքում ջրերի, անտառների, ընդերքի, մթնոլորտային օդի և կենդանական աշխարհի օգտագործման ու պահպանության բնագավառում... վերահսկում է ընդերքի օգտագործման ժամանակ խախտված հողամասերը անվտանգ վիճակի մեջ բերելու, ինչպես նաև հողերի վերամշակման միջոցառումների իրականացումը:

Խորհրդային պետականության բոլոր ձևերը ներկայացված էին ԽՍՀՄ օրենսդրական մարմնում, չնայած նրանցից ոչ մեկը միջազգային իրավունքի ինքնուրույն սուբյեկտ չի հանդիսացել: Այն հանգամանքը, որ ԽՍՀՄ սահմանադրության 110-րդ հոդվածին համապատասխան՝ ԽՍՀՄ Գերագույն Խորհրդում ԼՂԻՄ-ից ընտրվել է հինգ պատգամավոր, իսկ ինքնավար մարզի դատախազը նշանակվել է ԽՍՀՄ գլխավոր դատախազի կողմից, վկայում է, որ մարզի վրա տարածվել է նաև ԽՍՀ Միության օրենսդրությունը:

⁷ Ադրբեջանական Սովետական Սոցիալիստական Հանրապետության օրենքը՝ «Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի մասին», Բաքու, Ազերնեշր, 1987:

Մարզը Խորհրդային Ադրբեջանի ազգային պետական կառուցվածքում՝ որպես հայ ժողովրդի ազգային պետականության ձև, ամրագրված էր ոչ միայն հանրապետության Գերագույն խորհրդում, նրա բարձրագույն օրենսդրական մարմնում ներկայացված լինելու իրավունքով, այլև նրանով, որ Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի նախագահի տեղակալներից մեկն ընտրվել է ինքնավար մարզից: Իսկ դա նշանակում է, որ հանրապետության պետական իշխանության պաշտոնների աստիճանակարգում ինքնավար մարզի ներկայացուցչի կարգավիճակը սահմանադրորեն ամրագրված է եղել:

Օրենքը տարընթերցումների տեղիք չի տալիս, այլ միայն վկայում է, որ ԽՍՀՄ միասնական իրավական տարածքում, ԼՂԻՄ-ի և Խորհրդային Ադրբեջանի կարգավիճակները՝ խորհրդային պետականության ձևերի տեսանկյունից շատ չեն տարբերվել իրարից:

Խորհրդային Միության փլուզման նախօրյակին նրա բարձրագույն պետական մարմինը՝ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը, 1990 թ. ապրիլի 3-ին ընդունեց օրենք ԽՍՀՄ-ի կազմից միութենական հանրապետությունների դուրս գալու կարգի մասին: Ընդ որում, դուրս եկող հանրապետության կազմում գտնվող ինքնավար կազմավորմանն իրավունք էր վերապահվում ինքնուրույն որոշելու իր ճակատագիրը՝ ԽՍՀՄ կազմում մնալ, թե՞ զնալ դուրս եկող հանրապետության հետևից⁸:

Ինքնավար մարզին հարակից, հայերով բնակեցված Շահումյանի շրջանը չնայած վարչականորեն ԼՂԻՄ կազմում չի եղել, սակայն շրջանի վրա նույնպես տարածվում էր ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի ապրիլի 3-ի օրենքի 3-րդ հոդվածի պահանջը, որում ասվում էր. «Միութենական հանրապետությունում, որի տարածքում կան տվյալ տեղանքում բնակչության մեծամասնություն կազմող հավաք բնակվող ազգախմբեր, հանրաքվեի արդյունքներն ամփոփելիս այդ տեղանքներում քվեարկության արդյունքները հաշվարկվում են առանձին»:

1991 թ. օգոստոսյան (օգոստոսի 18-21-ը) պետական խռովությունը (պուտչ) ազդարարեց Խորհրդային Միության հոգևարքը: Օգոստոսի 30-ին Ադրբեջանի Գերագույն խորհրդի արտահերթ նստաշրջանում ընդունվեց Հռչակագիր՝ «Ադրբեջանական պետության անկախության վերականգնման մասին»: Հռչակագիրը, հայտարարելով Ադրբեջանի անկախության վերականգնման մասին, վկայակոչել է 1918-1920 թթ. գոյություն ունեցած Ադրբեջանական ժողովրդական հանրապետությանը: Իսկ դրանք այն տարիներն էին, որի ժամանակ, Լեռնային Ղարաբաղը, հանդիսանալով արդեն իսկ ինքնորոշված վարչաքաղաքական միավոր, Ադրբեջանի կազմի մեջ չէր մտնում:

Ուստի Արցախի հայությունը զգաց պահի լրջությունը և դիմեց միակ ճիշտ քայլին: Ժողովրդական պատգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի մարզային և Շահումյանի շրջանային խորհուրդների համատեղ նստաշրջանը բոլոր մակարդակների պատգամավորների մասնակցությամբ, 1991 թ. սեպտեմբերի 2-ին ընդունեց

⁸ Stet'u Закон СССР от 3 апреля 1990 года "О порядке решения вопросов, связанных с выходом союзной республики из СССР", Ведомости СНД и ВС СССР, 1990, N 15:

Հռչակագիր՝ «Ինքնավար մարզի և հարակից Շահումյանի շրջանի սահմաններում Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն հռչակելու մասին»: Համաձայն Հռչակագրի՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության տարածքում մինչև ԼՂՀ սահմանադրության և օրենքների ընդունումը՝ գործում են ԽՍՀՄ սահմանադրությունը և օրենսդրությունը, ինչպես նաև ներկայումս գործող այն մյուս օրենքները, որոնք չեն հակասում սույն Հռչակագրի նպատակներին ու սկզբունքներին և հանրապետության առանձնահատկություններին»⁹:

Այսպիսով, Արցախն իր անկախությունը հռչակել է դեռևս գոյություն ունեցող Խորհրդային Միության օրենսդրության տառին ու ոգուն համապատասխան՝ չխախտելով որևէ օրենք և ընթացակարգ: Այն անթերի է և անխոցելի:

Ադրբեջանը, չհայտարարված պատերազմի մեջ մտնելով նորաստեղծ Արցախի Հանրապետության հետ և, ստանալով արժանի հակահարված, դիմեց լկտի քայլի. նրա Գերագույն խորհուրդը 1991 թ. նոյեմբերի 23-ին ընդունեց օրենք՝ Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը լուծարելու, «Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզ կազմավորելու մասին» Ադրկենտգործկոմի 1923 թ. հուլիսի 7-ի դեկրետը և «Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի մասին» 1981 թ. հունիսի 16-ի Ադր. ԽՍՀ օրենքն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին: Այդ հրեշավոր օրենքով Արցախի Հանրապետության Ստեփանակերտ, Մարտակերտ և Մարտունի քաղաքները վերանվանվեցին համապատասխանաբար Խանքենդի, Ադդարա և Խոջավանդ թրքահունչ անուններով:

Նախկին ինքնավար մարզի տարածքը մտցվեց Ադդարայի, Խոջավանդի, Խոջալուի և Շուշիի շրջանների մեջ: Վերացվեցին Հադրութի և Ասկերանի շրջանները¹⁰:

Այդ այն դեպքում, երբ համաձայն Օրենքի 3-րդ հոդվածի՝ «ինքնավար մարզի տարածքը չի կարող փոփոխվել առանց ժողովրդական պատգամավորների Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզի խորհրդի համաձայնության»: Վերոնշյալ օրենքն անօրինական էր և իրավական ուժ չունեց նաև այն առումով, որ հակասում էր ինչպես դեռևս գործող ԽՍՀՄ սահմանադրության 87-րդ հոդվածին, որը երաշխավորում էր ինքնավար մարզի կարգավիճակը, այնպես էլ ԽՍՀՄ 1990 թ. ապրիլի 3 - ի՝ ԽՍՀՄ կազմից միութենական հանրապետության դուրս գալու մասին օրենքին: Այդ առումով Հադրութի և Ասկերանի շրջանների վերացումը նույնպես իրավական ուժ չունեց: Եվ պատահական չէ, որ ինքնավար մարզը լուծարելու մասին Ադրբեջանի կողմից ընդունված օրենքն ընդամենը 3 օրվա կյանք ունեցավ: Այն ճանաչվեց հակասահմանադրական և վերացվեց ԽՍՀՄ սահմանադրական հսկողության կոմիտեի 1991 թ. նոյեմբերի 27-ի որոշմամբ¹¹: Սակայն այդ որոշումն Ադրբեջանի համար մեղյալ փաստաթուղթ էր, և նա ավելի լկտի քայլ կատարեց՝ խորհրդարանի 1992 թ. Հոկտեմբերի 13-ի որոշմամբ Մարտակերտի շրջանը նույնպես վերացվեց՝ տարածքը բաժանելով Քելլաջարի, Թարթառի և Ադդամի շրջանների միջև:

Ադրբեջանի այն պատճառաբանությունը, որ ԼՂԻՄ-ի կարգավիճակի մասին

⁹ Տե՛ս Հռչակագիր Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն հռչակելու մասին, 2 սեպտեմբերի 1991 թ., «Խորհրդային Ղարաբաղ» թերթ, 3 սեպտեմբերի 1991 թ.:

¹⁰ Տե՛ս Ведомости Верховного Совета Республики Азербайджан, 1991 г., N 24, с. 448:

¹¹ Տե՛ս Ведомости Съезда Народных Депутатов СССР и Верховного Совета СССР, 1991г. N 28, с. 2-5:

օրենքն ինքնավար մարզի խորհրդին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետություն հռչակելու լիազորությամբ չի օժտել, անհիմն է և չի համապատասխանում իրականությանը, քանի որ մարզի համար այդ լիազորությունը ծագել է 1981 թ. Օրենքի ընդունումից ինը տարի անց, այսինքն՝ 1990 թվականին: Բացի այդ, 1981 թ. Օրենքում հատուկ նշված է, որ ինքնավար մարզի խորհուրդն իրականացնում է նաև այլ լիազորություններ՝ նախատեսված ԽՍՀՄ և Ադր. ԽՍՀ օրենսդրությամբ:

Խորհրդային Միության փլուզումից մի քանի օր առաջ Լեռնային Ղարաբաղում անցկացվեց անկախության հանրաքվե, որի արդյունքում բնակչության մեծամասնությունը կողմ արտահայտվեց Ադրբեյջանից անկախանալու օգտին¹²: Դրանից անմիջապես հետո կազմավորվեցին պետական իշխանության օրենսդիր, գործադիր և դատական մարմինները:

Երկրի օրենսդիր մարմնի՝ 1992 թվականի հունվարի 6-ին ընդունված՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության մասին» սահմանադրական օրենքի 6-րդ մասի համաձայն՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության հողը, ընդերքը, անտառները, բնական մյուս պաշարները հանրապետության ազգային հարստությունն են, նրա պետական սեփականությունն ու պատկանում են Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ժողովրդին»¹³:

Սահմանադրական օրենքի այդ դրույթը հետագայում տեղ գտավ երկրի Հիմնական օրենքում և մի շարք նորմատիվ իրավական ակտերում: Այսպես, Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության բաղկացուցիչ մասը կազմող նախաբանում, որպես Սահմանադրության ընդունման հիմնարար փաստաթուղթ, վկայակոչվում է նաև ԼՂՀ օրենսդիր մարմնի կողմից 1992 թվականի հունվարի 6-ին ընդունված՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության մասին» Հռչակագիրը: Իսկ Սահմանադրության 10-րդ հոդվածի 2-րդ մասն ուղղակի հռչակում է, որ «ընդերքը և ջրային ռեսուրսները պետության բացառիկ սեփականությունն են»¹⁴:

«Ընդերքի մասին» ԼՂՀ օրենսգրքի համաձայն (գործում է 2014 թ. հունվարի 1-ից)՝ ԼՂՀ ընդերքը պետության բացառիկ սեփականությունն է, որը կարող է տրամադրվել օգտագործման միայն երկրաբանական ուսումնասիրությունների և օգտակար հանածոների արդյունահանման նպատակներով:

Ընդերքի տեղամասերը չեն կարող լինել առքուվաճառքի, գրավի առարկա կամ օտարվել այլ ձևով:

«Բնապահպանական վերահսկողության մասին» օրենքը (գործում է 2006 թվականից) կարգավորում է ԼՂՀ-ում բնապահպանական օրենսդրության նորմերի կատարման նկատմամբ վերահսկողության կազմակերպման ու իրականացման

¹² *St'e u Gazeta "Советский Карабах" от 18 декабря 1991 года, N 215:*

¹³ *St'e u Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության օրենքը՝ «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության հիմունքների մասին», 6 հունվարի 1992 թ.:*

¹⁴ *St'e u Հռչակագիր «Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պետական անկախության մասին», 6 հունվարի 1992 թ., Արցախի Հանրապետության Սահմանադրություն, Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության պաշտոնական տեղեկագիր, N 04, 28 փետրվարի 2017 թ.:*

խնդիրները և սահմանում է ԼՂՀ-ում բնապահպանական օրենսդրության նորմերի կատարման նկատմամբ վերահսկողության առանձնահատկությունների, կարգերի, պայմանների, դրանց հետ կապված հարաբերությունների և բնապահպանական վերահսկողության իրավական ու տնտեսական հիմքերը:

Օրենքի համաձայն՝ բնապահպանական վերահսկողությամբ լիազորված է միայն հանրապետության բնապահպանական պետական տեսչությունը:

Այսպիսով, Արցախի Հանրապետությունը փաստացիորեն (դե ֆակտո) իր անկախությունը հռչակել է միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան, սակայն իրավապես (դե յուրե) որևէ մեկի՝ նույնիսկ Հայաստանի Հանրապետության կողմից նրա անկախությունը չի ճանաչվել: Որպես ինքնիշխան պետություն, Արցախն ունի պետականության բոլոր վավերապայմանները՝ դրանից բխող հետևանքներով: Իր հերթին, Ադրբեջանն աշխարհում փաստացիորեն և իրավապես ճանաչված պետություն է՝ անդամակցելով միջազգային մի շարք կառույցների: Ստացվում է, որ Արցախի օրենսդրությամբ ընդերքը պետության բացառիկ սեփականությունն է, իսկ Ադրբեջանի օրենսդրությամբ՝ նրա սեփականությունը, ելնելով նրանից, որ Ադրբեջանում Լեռնային Ղարաբաղի վարչատարածքային միավոր ընդհանրապես գոյություն չունի:

Ադրբեջանի նախագահը, համարելով, որ պատերազմի դաշտում վերջնականապես լուծել է Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը, 2021 թ. հունիս 8 -ի հրամանագրով Ադրբեջանի վերահսկողության ներքո անցած ԼՂՀ տարածքը բաժանել է երկու տնտեսական շրջանների՝ Ղարաբաղյան՝ ներառելով Ադդամի (նաև Մարտակերտի շրջանի մի մասը), Շուշիի, Ֆիզուլիի (Մարտունու շրջանի մի մասը և Վարանդա բնակավայրը), Թարթառի (նաև Մարտակերտի շրջանի մի մասը), Խոջավենդի (Հադրութի և Մարտունու շրջանները), Խոջալուի (Ասկերանի շրջանը) շրջաններն ու Խանքենդի (Ստեփանակերտ) քաղաքը և Արևելա-Ջանգեզուրյան՝ ներառելով Ջերալիլի (Հադրութի շրջանի հարավային թևը՝ Ջրական բնակավայրով), Ջանգելանի (Քաշաթաղի շրջանի հարավային թևը՝ Կովսական բնակավայրով), Ղուբաթլուի (Քաշաթաղի շրջանի հարավային թևը՝ Սանասար բնակավայրով), Լաչինի (Քաշաթաղի շրջանը՝ Բերձոր շրջկենտրոնով) և Քելբաջարի (Քարվաճառի) շրջանը և Մարտակերտի շրջանի մի մասը)¹⁵:

Ահա գործ ունենք մի այնպիսի հարևանի և հակառակորդի հետ, որի համար «Լեռնային Ղարաբաղ» աշխարհագրական անվանումը հակացուցական է: Ադրբեջանի կողմից Արցախի Հանրապետության տարածքային նման վերաձևումները չեն նպաստում արցախյան հիմնահարցի արդարացի լուծմանը, այլ միայն հայատյացություն են սերմանում և երկրամասը հայաթափելու նպատակ են հետապնդում: Ինչ քայլի էլ որ դիմեն, «Լեռնային Ղարաբաղ» եզրույթը պատմության երեսից ջնջել չի լինի, այն, որպես վարչատարածքային միավոր, քաղաքական իմաստով առաջին անգամ

¹⁵ St' u Ukaz prezidenta Azerbaydzhanskoy Respubliki ot 7 iyulya 2021 goda "O novom delении эконо-
мических районов в Azerbaydzhanskoy Respublike".

արձանագրվել է Ադրբեջանի Հանրապետության կառավարության և Ղարաբաղի հայ բնակչության միջև 1919 թ. օգոստոսի 19-ին կնքված համաձայնագրում: Այդ փաստաթղթերում նշվել են նաև այն հայաբնակ տարածքները, որոնք դեռևս այն ժամանակ Լեռնային Ղարաբաղի մաս են համարվել. դրանք են՝ Շուշիի գավառի մաս կազմող Դիզակի (ներկայիս Հադրութի շրջանը), Խաչենի (ներկայիս Ասկերանի և Մարտակերտի շրջանների մի մասը), Ջրաբերդի (ներկայիս Մարտակերտի շրջանի մի մասը) և Վարանդայի (ներկայիս Շուշի շրջանը, Մարտունու և Ասկերանի շրջանների մի մասը) գավառակները: Հետագայում խորհրդային և միջազգային բոլոր փաստաթղթերում «Լեռնային Ղարաբաղ» վարչաքաղաքական միավորը կյանքի իրավունք ստացավ հենց այդ սահմաններում: Այն բազմիցս արձանագրվել է Միավորված ազգերի կազմակերպության, Եվրոպական Միության, Եվրոպայի Խորհրդի, Եվրոպայի Անվտանգության և Համագործակցության Կազմակերպության (Մինսկի խումբ) փաստաթղթերում և Հայաստանի, Ռուսաստանի ու Ադրբեջանի ղեկավարների 2020 թվականի նոյեմբերի 9-ի Հայտարարությունում (վերջին փաստաթղթում՝ 4 անգամ)¹⁶ և այլն:

Հետպատերազմյան իրադարձությունները ցույց են տալիս, որ Ադրբեջանը և Թուրքիան՝ համատեղ քաղաքականությամբ, ցանկանում են ծնկի բերել հայ ժողովրդին՝ թուրանական ծրագրի մեջ խրված արցախյան և զանգեզուրյան սեպերը վերացնելու հեռանկարով: Վտանգն ակնհայտ է և իրական: Այդ այն դեպքում, երբ վերջին պատերազմը ադետալի հետևանքներ ունեցավ հայ ժողովրդի համար, որոնք դեռևս իրենց զգացնել են տալիս: Սակայն, որքան էլ ադետալի լինեն հետևանքները, չպետք է լավկանությամբ զբաղվենք, այլ հընթացս ոտքի կանգնենք և առաջ շարժվենք: Շատ ազգեր են պարտություն կրել և անհայտացել պատմության թատերաբեմից: Բայց կան ազգեր, որոնք կուլ չեն գնացել անցյալին և իրենց համառ ու քրտնաջան աշխատանքով բարձրացել են ընկած տեղից՝ վերաիմաստավորելով իրենց պատմության ընթացքը: Դա, առաջին հերթին, վերաբերում է մեզ:

Եթե Ադրբեջանի համար Լեռնային Ղարաբաղը սոսկ աշխարհագրական տարածք է, ապա այն հայ ժողովրդի անբաժան Հայրենիքի մի մասն է՝ իր հազարամյա պատմությամբ, կրոնով, մշակույթով և էթնիկ ինքնատիպությամբ: Դա անվիճելի է: Սակայն, քաղաքականության պակասի շնորհիվ, առաջին պատերազմից հետո այդպես էլ չկողմնորոշվեցինք՝ ո՞րն է մերը, ո՞րը՝ ոչ: Չհասկացանք նաև, որ, ինչպես մինչ վերջին պատերազմը, այնպես էլ դրանից հետո, ժամանակը մեր օգտին չի (չէր) աշխատում: Պատրանքներից ու արկածախնդիր հայտարարություններից ներկա իրողությունների դաշտ պետք է տեղափոխվենք՝ շրջափակման մեջ գտնվող Արցախի ժողովրդին սովի ճիրաններից փրկելու և անվտանգությունն ապահովելու համար: Հաշվի առնելով, որ միջազգային բոլոր փաստաթղթերում «Լեռնային Ղարաբաղ» և նրա «տարածք» եզրույթների տակ հիմնականում նկատի են առնվում 1923 թվականին ստեղծված

¹⁶ *St' u Zayavlenie prezidenta Azerbaydzhanskoy respubliki, prem'yer-ministra Respubliki Armeniya i prezidenta Rossiyskoy Federatsii ot 9 noyabrya 2020 goda "O polnom prekrashchenii ognya i vseh voennykh deystviy v zone Nagorno-Karabakhskogo konflikta"*:

Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը և նրա սահմանները, և որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը հռչակվել է հենց այդ սահմաններում, իսկ Ադրբեջանը Թուրքիայի օգնությամբ կոպտորեն խախտել է կրակը դադարեցնելու պահպանման մասին 1994 թվականի մայիսի 11-ի Բիշքեքյան համաձայնության պահանջները և ներխուժել դե ֆակտո գոյություն ունեցող ԼՂՀ տարածքն ու վերահսկողության տակ վերցրել նրա մի մեծ մասը, ուստի, մեր կարծիքով, առաջնահերթ ռազմավարական խնդիրը Արցախի և Ադրբեջանի իշխանությունների երկխոսության միջոցով կյանքի ճանապարհը բացելուն ուղղված քայլերի կատարումն է, որից հետո հանրապետության կարգավիճակի ամրագրումը՝ նախկին ԼՂԻՄ-ի սահմանների վերականգնման տեսլականում, ինչը հնարավորություն կտա ներքին տեղահանվածներին անխափան վերադառնալու իրենց բնակավայրերը:

Ներկա պայմաններում երազխաբություն կլինի մտածել, որ «միջազգային կառույցները», «առաջադեմ մարդկությունը», «միջազգային հանրությունը», «քաղաքակիրթ աշխարհը» կամ աղոթքներն ի գործ են արցախահայության հարցն այս կամ այն ձևով լուծելու: Անգույժ այս աշխարհում միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ սկզբունքները և նորմերը կաթվածահար վիճակում են կամ էլ գոռբաների համար են գործում, լալահառաչ թույլերի համար՝ հազար անգամ ոչ: Մենք բարեկամ, ընկեր չունենք այս անարդար աշխարհում: Ո՞ր են մեր բարեկամները, երբ ցեղասպանության յաթաղանը վերստին կախված է հայ ժողովրդի գլխին: Ե՞րբ պետք է հասկանանք, որ աշխարհի ուժեղները զգվանքով են նայում մեր լաց ու կոծին և ճառ ասողներին՝ գերադասելով զինավառ և գործի մարդկանց: Վստահություն տածենք ոչ թե հյուսիսի կամ արևմուտքի, այլ սեփական ուժերի վրա: Մեր միակ ընկերը մեր միասնությունը, համախմբվածությունը և մեր բազուկն է: Կան նպատակներ, որոնց համար մի քանի սերունդներ են պայքարում: Այդպիսին է հենց արցախյան հիմնախնդիրը: Որքան էլ մեզ համար ցավալի լինի արցախյան հարցի արյունածոր վիճակը, չպետք է մոռանալ Տրդատ Մեծի պատգամը սերունդներին՝ մարդկային գոյության բարձրունքներում ուժեղն է արդարը:

Առայսօր Բերձորի միջանցքը շարունակվում է մնալ փակ և, ըստ Ադրբեջանի ղեկավարի հայտարարության եթե որոշ հայեր չեն ցանկանում ապրել որպես Ադրբեջանի քաղաքացիներ, նրանց համար ճանապարհը բաց է, և հանգիստ կարող են հեռանալ... Դա ոչ այլ ինչ է, քան պետական մակարդակով արտագաղթի, գտման կամ տեղահանման քաղաքականության նախաձեռնում, որը մշակութային, լեզվական և կրոնական տարբերությունների հողի վրա ուղղված է Արցախի հայերին վտարելու իր պատմական հայրենիքից: Հասնելով Արցախի հողի մի մասի նկատմամբ իրենց նպատակին, որը ներկայումս ամայի է, այժմ Բաքուն խնդիր է դրել հայ ժողովրդի արցախյան մյուս հատվածին իր պատմական բնօրանից լրիվ արմատախիլ անել:

Խոսքը գործ դարձնելու համար ադրբեջանական դիրքերից չեն դադարում պարբերաբար կրակոցները հայկական դիրքերի և գյուղերի ուղղությամբ ու հնչող սպառնալիքները, որ հայերը հեռանան իրենց բնակավայրերից: Իսկ նոր տարում՝ նոր սպառնալիք հնչեց. հունվարի 9-ից ադրբեջանական վերահսկողության տակ գտնվող

տարածքից անջատվել են Հայաստանից դեպի Արցախ եներգասնուցումը: Արցախը ստիպված անցել է եներգախնայողության առավելագույն ռեժիմի՝ հանրապետությունում իրականացնելով հովհարային անջատումներ: Բայց որքան էլ ուսույնը դաժան ու անմարդկային լինի, հնարավոր չէ գլխատել հայ ժողովրդին: Ամեն դեպքում, օրակարգում հայ ժողովրդի առաջնահերթ ռազմավարական խնդիրը սեփական հողում արցախահայության կյանքի անվտանգության ապահովումն է: Այս պահին որևէ այլ հարց չի կարող կարևոր լինել: Դրված է պետականության գոյության հարցը: Նահանջի մասին խոսք լինել չի կարող:

Ծագած հանգամանքներից ելնելով Հայաստանի Հանրապետությունը ՄԱԿ-ի Արդարադատության միջազգային դատարանում ընդդեմ Ադրբեջանի իրավական գործընթացներ ձեռնարկեց՝ պահանջելով հրատապ միջոց կիրառել և պարտավորեցնել Ադրբեջանին՝ բացել փակված Լաչինի միջանցքը, ապահովել մարդկանց, տրանսպորտի ազատ, երկկողմ տեղաշարժեր, ինչպես նաև վերականգնել եներգիայի մատակարարումը:

Արդարադատության միջազգային դատարանը 2023 թ. փետրվարի 21-ին հրապարակեց Լաչինի միջանցքով ապաշրջափակման վերաբերյալ ժամանակավոր միջոց կիրառելու պահանջի մասին որոշումը՝ կիրառելով հետևյալ ժամանակավոր միջոցը. Ադրբեջանը պետք է իր՝ կոնվենցիայով իր ստանձնած պարտավորությունների համաձայն՝ ապահովել տրանսպորտի և մարդկանց անխափան տեղաշարժը Լաչինի միջանցքով՝ երկու ուղղությամբ: Ճիշտ է՝ Հաագայում տեղակայված Արդարադատության միջազգային դատարանի կողմից կայացված դատական ակտերի կատարման գործընթացում անմիջական գործիքակազմեր չկան, սակայն Լաչինի միջանցքի վերաբերյալ կայացված իրավական ակտի գոյությունը երկու հայկական հանրապետություններին թույլ կտա ավելի արդյունավետ դիվանագիտություն իրականացնել՝ որոշման պահանջները կատարելու առումով:

Հայ ժողովուրդը նման է վառվող պատրույգի: Ավարառու ցեղերը որքան ցանկացել են հանգցնել այն, մոմն ավելի պայծառ է վառվել և հանգցնողների մորուքը վառել: Ակնթարթի պես կանցնեն այս ծանր օրերը, կբացվի կյանքի ճանապարհը, և հայ ժողովուրդը իր աննկուն կամքի ու աշխատասիրության շնորհիվ վերելք կապրի, իսկ Արցախն իր հպարտ տեսքով նորից վեր կհանի՝ ի հեճուկս չարակամների:

ВЛАДИМИР ОВСЕПЯН

ПРИВИДЕНИЕ ГЕНОЦИДА В ЛАЧИНСКОМ (БЕРДЗОРСКОМ) КОРИДОРЕ

РЕЗЮМЕ

В статье показано, что по ложной “экологической” причине с 12 декабря 2022 года по сегодняшний день закрытие участка Шуши-Карин так автодороги Степанакерт-Горис и срыв передвижения энергоносителей, идущих из Армении в Арцах имеет цель подвергнуть население Арцаха к этническим чисткам и лишения родины, как и оккупация новых территорий Армении.

В статье утверждается, что Республика Арцах фактически (де-факто) провозгласила свою независимость в соответствии с общепринятыми принципами и нормами международного права, но юридически (де-юре) ее независимость не была признана никем, даже Республикой Армения. Как суверенное государство Арцах имеет все действительные условия государственности с вытекающими отсюда последствиями. Поэтому, согласно законодательству Арцаха, недра являются исключительной собственностью государства, к которому Азербайджан не имеет никакого отношения.

В конце автор статьи делает вывод, что, как бы ни был жесток и бесчеловечен враг, обезглавить армянский народ невозможно. В любом случае приоритетной стратегической проблемой армянского народа, стоящей на повестке дня, является обеспечение безопасности жизни карабахцев на своей земле. В данный момент никакие другие вопросы не могут быть важными. Нам некуда отступать.

Ключевые слова: *трасса Степанакерт-Горис, Бердзорский коридор, трехсторонняя декларация, административно-территориальная единица “Нагорный Карабах”, шахта, туранский проект, кемальская Турция, большевистская Россия, референдум о независимости.*

VIADIMIR HOVSEPYAN

THE GOST OF THE GENOCIDE IN THE BERDZOR` S (LACHIN) CORRIDOR

SUMMARY

The article shows that since December 12, 2022 until today, under the false “environmental” pretenses the closure of the section Shushi-Karin Tak of the Stepanakert-Goris highway and the disruption of energy carriers going from Armenia to Artsakh aims to subject the population of Artsakh to ethnic cleansing and depatriation, and to the seizure of new territories from Armenia. The article substantiates that the Republic of Artsakh actually (de facto) declared its independence in accordance with the accepted principles and norms of international law, but legally (de jure) its independence was not recognized by anyone, not even by the Republic of Armenia. As a sovereign state, Artsakh has all the valid conditions of statehood with the resulting consequences. Therefore, according to Artsakh legislation, the subsoil is the exclusive property of the state, with which Azerbaijan has nothing to do.

At the end, the auther of the article concludes that, no matter how cruel and inhuman the enemy is, it is not possible to decapitate the Armenian people. In any case, the priority strategic problem of the Armenian people on the agenda is to ensure the safety of life of Artsakh Armenians in their own land. At this moment, no other issue can be important. We have nowhere to retreat.

Key words: *Stepanakert-Goris highway, Berdzor Corridor, tripartite declaration, "Nagorno Karabakh" administrative territorial unit, mine, Turanian project, Kemal Turkey, Bolshevik Russia, independence referendum.*